

ANUSHTEGIN XORAZMSHOHLAR DAVRIDA HARBIY SAN'AT TARIXI

Botirova Nafosat Xurmatbek qizi,
UrDU, Tarix kafedrası dotsenti, PhD.
E-mail: nafosatbotirova90@gmail.com
nafosatbotirova9@gmail.com

Kenjayeva Maftuna Olimjon qizi,
UrDU, Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti
2-bosqich tarix yo'nalishi talabasi.
kenjayevamaftuna523@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20199568>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Anushtegin Xorazmshohlar davri harbiy san'ati, uning o'z davri va keyinchalik Markaziy Osiyodagi o'rni, qo'shni hududlarni zabt etish jaroyoni harbiy taktikasi yoritilgan. Shuningdek, Xorazmshohlar davlatida harbiy unvon va mansablar, ularning xon saroyidagi darajalari, harbiylar uchun ajratiladigan yer turi, qo'shinni shakllantirishda kimlardan tashkil etilganligi, ilk bor muntazam qo'shinning kimning davrida tuzilganligi va qanday nomlanganligi haqida ham ma'lumotlar ko'rsatilib o'tilgan. Maqola Anushtegin Xorazmshohlar harbiy san'atiga oid ma'lumotlarni ilmiy asosda yoritib beradi.

Kalit so'zlar: Xorazmshohlar davlati, muntazam qo'shin (xaros), devoni arz, harbiy yer agaligi (iqmo), "qa'id", "muqaddam", Xorazmshoh Tekesh, Alouddin Muhammad, dabbobat, manjanaq.

Аннотация. В данном тексте рассматривается военное искусство государства Хорезмшахов Ануштегинидов, его значение в свое время и в последующем в Центральной Азии, а также военная тактика завоевания соседних территорий. Также приводятся сведения о воинских званиях и должностях в государстве Хорезмшахов, их положении при ханском дворе, видах земель, выделяемых военным, составе войска, а также о том, при каком правителе была создана первая регулярная армия и как она называлась. Текст научно освещает военное искусство Хорезмшахов Ануштегинидов.

Ключевые слова: Государство Хорезмшахов, Регулярная армия (харос), Диван аль-арз (военное ведомство), Военно-земельное владение (икта), Каид (военачальник), Мукаддам (старший командир / передовой начальник), Хорезмшах Текеш, Ала ад-Дин Мухаммад, Осадное оружие (даббаба), Катапульты (манджаник).

Abstract. This text covers the military art of the Anushteginid Khorezmshahs period, its role in its time and later in Central Asia, and the military tactics used in conquering neighboring territories. It also provides information about military ranks and positions in the Khorezmshah state, their hierarchy in the royal court, the types of land allocated to the military, the composition of the army, as well as when and under whose rule the first regular army was established and how it was named. The text scientifically explains the military art of the Anushteginid Khorezmshahs.

Keywords: Khorezmshah state, Regular army (kharos), Diwan al-arz (military administration), Military land tenure (iqta), Qa'id (commander), Muqaddam (front-line leader / senior officer), Khorezmshah Tekesh, Ala ad-Din Muhammad, Siege engine (dabbaba), Catapult (mangonel / manjaniq).

Dolzarbli. Saljuqiylarga tobe vaqtdan to Xorazmshohlar davlatining inqirozigacha Xorazm davlati o'z qurolli kuchlariga ega edi. Xorazm hukmdorlari Xorazm qo'shinini jangchilar bilan to'ldirishini va uni zamonaviy qurol-yarog' bilan taminlash borasida doimo g'amxorlik qilib kelganlar. Xorazm hukmdorlari Qutbiddin Muhammaddan tortib, o'zlarining doimiy qo'shinlariga ega bo'lganlar va doimo uni son jihatdan to'ldirib borgan.

Xorazm qo'shinida davlat qo'l ostidagi barcha qabila va xalqlardan qo'shinga navkarlar olingan sharoitda ham uning asosini Xorazmiy yigitlar tashkil etganlar. Ma'lumotlarga qaraganda, Xorazmshohlar o'z mamlakatlarida umumlalashtirish harbiy majburiyatini joriy qilganlar va Xorazmshohlar harbiy majburiyatdagilarga yaxshigina maosh to'lab turganlar. Yoshi ulg'ayib o'rta yoshga yetgan harbiy xizmatchilarga davlat nafaqa ta'minoti joriy qilinib, iqmo (yer) ajratilgan. Bundan tashqari Xorazmshohlar davlatining shaharlar aholisi ichida harbiy ishga layoqatli fuqarolar ko'p bo'lib, zaruriyat tug'ilgan paytda qo'shinni yangi kuchlar bilan ular hisobiga to'ldirish mumkin edi. [1. b - 211.

Zakariyo al-Qazviniy Gurganch haqida "Juda ko'p aholiga ega bo'lgan bu ulkan shaharning barcha aholisi askarlardir, hatto, baqqol, qassob, novvoy va bozchilari ham askarlardir. Aytishlaricha, Qoraxitoylar bilan bo'lgan janglarning birida Sulton Muhammad shaharga berkinib olgan. Sulton uncha ko'p bo'lmagan odamlari bilan jang maydonidan qochgan. Buni bildirmaslik uchun u shaharga kechagi kirgan tomondan tong otganda u shahardan 30 ming otliq askar bilan chiqib dushmanga qarshi yo'l olgan" – deb yozadi. [2. b-414.]

Xorazmshoh qo'shini soni Xorazmshohlar yurishi ko'lamiga qarab o'zgarib borgan. 1195-yilda harbiy devonxonaning daftarida qayd qilinishicha, Xorazmshoh Tekeshning qo'shinida 170 ming suvoriy (otliq askar) bo'lgan bo'lsa, Xorazmshoh Muhammad o'z hukmronligining dastlabki yillarida bir necha kun ichida 70 ming otliq askar to'plashi mumkin edi. Bundan tashqari, mo'g'ullar hujumi arafasida Xorazm davlati yirik harbiy qo'shilmalari Sijiston, Balx, Jand, Xuttalon, Qunduz va Yerpengida ham bo'lgan. Ma'lumotlarga qaraganda, Xorazmshoh qo'shinida 1211-1212-yillarda Qoraxitoylar bilan bo'lgan janglarda 400 mingdan ortiq Xorazmshohlar jangchilari ishtirok etganlar. Markaziy Osiyoga mo'g'ullarning bostirib kirishi arafasida Xorazmshohlar davlatining qo'shinlar tarkibi, Turkiston va Movarounnahrda 400 ming otliq, O'trorda 20 ming, Binokentda 10 ming va Samarqandda 110 ming kishiga yetgan edi. Kitobxonlarga shuni eslatish lozimki, 1217 yil Bag'dod yurishida Xorazm qo'shinining soni 400 ming kishidan oshiq edi. [2. 212-213-bet.]

Metodlar va o'rganilganlik darajasi. Sulton Alouddin armiyasi eng avvalo qipchoqlar, so'ng qalach, qarluq, uran, ug'raq kabi urug'lardan tashkil topgan edi.

Qo‘shin bo‘linmalari va qismlari qabilaviy asosda tashkil qilinar edi. Hatto, davlatning eng gullab-yashnagan, askarlikka boshqa xalq va qabila yigitlari olingan vaqtlarda ham yollanma turklar qo‘shinning asosiy va jangovar qismini tashkil qilar edi. Alouddin davrida urug‘ beklari qo‘l ostida bo‘lgan yollanma qipchoq – qang‘lilar gvardaniyaning asosini tashkil qilgan. Ayrim qipchoq beklari Jaloliddin valiahdlikka tayinlangandan so‘ng unga qarshi bosh ko‘tarishgan va hatto Jaloliddinning poytaxtni tark qilishiga sababchi bo‘lgan ekan. Shuning uchun ham Jaloliddin saltanatining oxiriga qadar qipchoqlarga ishonmadi va ularni armiyaga olmadi. Xorazmshohlar lashkarlarining qomondoniga “qa‘id” yoki “muqaddam” degan unvon berilar, bunga mashhur va eng qobiliyatli amirlar ko‘tarilgan edi. Masalan, xorazmshoh El-Arslon “harbiy qo‘mondon” (al-muqaddim al-asokir) qilib, qarluq amirlaridan biri bo‘lgan Shams ul-mulk ibn Husayn Ayyorbekni tayinladi. Shoh unga singlisini uzatadi va o‘z qo‘shiniga qo‘mondon (qa‘id jayshihiy) qilib oldi. Alouddin Muhammad I ning hokimiyat vaqtida Ray o‘lkasining begi va harbiy qo‘mondoni etib shahzoda Abu fath Yusuf tayinlangan bo‘lib, uning unvoni “amiri isfahsolor” edi. O‘lkalarda harbiy qo‘mondonlarga “sohib al-jaysh” unvoni berilar edi. [4. 7 – bet.

X asrgacha Xorazmshohlar davlatining harbiy tayanchi bo‘lib kelgan Xorazm og‘ir qurollangan otliq qo‘shini endilikda o‘z ahamiyatini yo‘qotgan edi. Agarda XI asrda Somoniylar va Saljuqiylar saltanatidagi kabi katta rol o‘ynagan bo‘lsa, XII-XIII asrlarga kelib xorazmshohlarning asosiy harbiy kuchini yollanma va ittifoqchi harbiy harakat qismlar, asosan, xorazmshohlar saroyi bilan quda-andachilik munosabatlari o‘rnatilgan qabila boshliqlar va ular mansub bo‘lgan qang‘li va turkman qabilalari tashkil etgan. Xorazmshohlarning muntazam qismlardan tashqari shaxsiy gvardiyasi (xaros) ham bo‘lib, u mamluklardan tarkib topgan. Bunday gvardiyani ilk bor Xorazmshoh Tekesh joriy qilgan. Alouddin Muhammadning bunday qismi tarkibida 10 ming kishi bo‘lgan. Xarosdan xorazmshoh va uning xonadonini qo‘riqlash, jazo ekspeditsiyasi sifatida, savdo karvonlarini qo‘riqlash maqsadlarida foydalanilgan. Jangovar harakatlar boshlanishi bilan xorazmshohlar xalq lashkarligiga aholi safarbarligini e‘lon qilganlar, lekin yurish paytida bu lashkarlar hech qanday maosh olmasdan, talonchilik hisobiga yashaganlar. Oddiy qurol- yaroglar - shamshir, nayza, o‘q-yoy, cho‘qmor va kalta nayzalardan boshqa xorazmshohlar qo‘shinida katapulta (manjanaq), qamal mashinalar (dabbobat), “toshbaqalar”, ya‘ni harakatchan minoralar, taranlar va shturm narvonlar (salolim) bo‘lgan. [5. b - 282.]

Tadqiqot natijalari. Xorazmshohlar qo‘shinining harbiy harakatlar paytida hujum va mudofaadagi tuzilishi quyidagicha bo‘lgan: avang‘or- o‘ng qanot, markaz, so‘l qanot - arergard va pistirma. Har bir 10 ming kishilik qo‘shin ortidan jangilarning olialari ergashib yurgan. Shu bilan birga ba‘zi janglarda jangovar yarog‘-aslahalar

bilan qurollangan xotin-qizlar ham ishtirok etishgan. Turklarda qadimdan mavjud bo'lgan an'anaga ko'ra, qo'shin o'ng va so'l qanotlarga ajratilgan. Xorazmshohlar davrida qo'shinga oid boshqaruv ishlari bilan Buyuk devonning bo'limi - devoni arz shug'ullangan. Davlat xazinasidan olingan mablag'lar va ularning sarfi to'g'risida barcha yozuvlar shu devonda saqlangan. Saljuqiylarda bo'lgani kabi, Xorazmshohlar zamonida ham iqto tizimi bor edi. Qo'shinda xizmat qilgan harbiylarning hammasi ma'lum qiymatdagi iqtolarga ega bo'lishgan. Xususan, katta-kichik sarkardalar, qo'mondonlar va harbiy valiylarning boy iqtolari ham bor edi. Xorazmshohlar bir o'lkani zabt etgach, u yer darhol iqtolarga bo'linib, mansabdorlar o'rtasida taqsimlanar va devoni arz daftarida qayd qilinar edi. Iqto sohiblaridan tashkil topgan ulkan bir suvoriy quvvatlar Xorazmshohlar mamlakatining turli tomonlariga joylashgandi. Ular viloyat askarlarini tashkil etardi. Bundan tashqari hukmdorning gvardiyasi ham mavjud edi. Sulton Jaloliddin, shubhasiz, armiyaning bosh qo'mondoni edi. Jaloliddin doimo qo'shin boshida turardi. Sulton goh u yoki bu armiyani biror-bir mintaqani fath etish uchun safarbar qilsada, ko'p o'tmay orqasidan yetib olib, qo'mondonlikni o'z qo'liga olardi. Jaloliddinning bayrog'i qora rangda bo'lgan. Xorazmliklar bayrog'ining qora rangda bo'lishi Sulton Sanjarning qora bayrog'i bilan bog'liq. [6. b - 117.] Ya'ni Sulton Sanjar o'limidan so'ng Xorazmshohlarning qora rangni rasmiy tarzda olganligi ular o'zlarini Buyuk Saljuqiylar saltanating qonuniy vorisi deb belgilaganliklarini ko'rsatadi. Xorazmshohlar o'g'uzlarning bekdili urug'iga mansub bo'lgan. Shu bois ularning qora bayrog'ida ularning tamg'asini aks etgani va sultonning ismi va laqablari yozilganligi tabiiydir.

Xorazmshohlar davlatida ham boshqa davlatlarda bo'lgani kabi harbiy unvonlar va lavozimlar mavjud bo'lgan. Harbiy darajalar quyidagicha bo'lgan: I. Xon, II. Malik, III. Amir ul-umaro, IV. Ispaxban (sipohiy- otliq qo'shin, qism qo'mondoni), V. Pahlavon (mang'loy (avangard) qism qo'mondoni), VI. Sarxang, VII. Chovushlar. Sulton Jaloliddin Manguberdi davrida ham qo'shinning bosh qo'mondoni hukmdor bo'lgan. Sulton Jaloliddin xorazmshoh nafaqat mo'g'ullarga qarshi janglarda, balki Yaqin va O'rta Sharq hukmdorlari, gruzinlar bilan olib borgan urushlarida doimo bosh qo'mondon sifatida jang olib borgan. Hukmdor ayni paytda maslahat kengashini yuritisa-da, harbiy sohaga oid bo'lgan barcha qarorlarni ham shaxsan o'zi qabul qilardi. Urush va tinchlik sulhlari tuzish, jangda qo'llaniladigan strategiya yoki taktikani belgilash, rutba - unvonlar berish yoki undan mahrum qilish sultonning vakolatiga kirar edi. Harbiy sohada ko'rsatilgan qahramonliklari uchun beriladigan iqtolarni ham hukmdorning o'zi belgilardi.

Oydin Tonariyning ma'lumotlariga ko'ra, Anushteginiylar davrida davlatdagi eng yuqori, eng yuksak unvon bu "qo'id" yoki "muqaddam" bo'lib, u bosh qo'mondon-"muqaddami asokir" deb atalgan. [7 b - 91.]

Xulosa. Anushtegin Xorazmshohlar davlatida harbiy tizim yuksak darjada, yani o'z davri uchun ancha yuqori bosqichdagi ko'rinishga ega bo'lgan. Keyinchalik bu harbiy san'at Markaziy Osiyo va qo'shni mintaqalarda harbiy strategiya va jang taktikalariga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Ushbu davlatning harbiy siyosti, qo'shining tuzilishi va harbiy yurishlari XII-XIII aslardagi muhim harbiy jarayonlarning markazida bo'lgan. O'sha davrda Xorazmshohlar qo'shini etnik tuzilish jihatdan turli xalq va qabilalar, turkiy va forsiy qavmlardan chiqqan jangchilardan tashkil topishiga qaramasdan ko'plab yuksak marralarni zabot eta olgan. Zeroqi qo'shinni tashkil etishda Xorazmshoh hukmdorlar hamma tomonlarni hisobga olgan holda tashkil etishgan edi. Xususan, jang bo'lishidan oldin harbiy qal'alar va mustahkam mudofaa devorlariga, qo'shinlari soniga, qurollanishiga alohida e'tibor qaratishgan. Shunday qilib Xorazmshohlar davlatida harbiy ish san'atining rivojlanishi, uning muvaffaqiyatlarini chuqur tahlil qilish orqali tarixiy jarayonlarning murakkabligini tushunishimiz mumkin. Xorazmshohlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, kuchli harbiy salohiyatli va qudratli qo'shin davlatning barqarorligi uchun hal qiluvchi omil bo'lsa-da, ichki birlik va to'g'ri strategik qarorlar qabul qilish ham shunchalik muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольских о нашей стены // Сочинения , т.2.-М.; <<Наука>>, 1964. С - 414.
2. Boboev X, Xidirov Z, Shodiev J, Ahmedova M. O'zbek davlatchilik tarixi. II kitob -T.: 2009. - b - 117.
3. Hasanov F. Turon xalqining harbiy san'ati - T "Davlat ilmiy nashriyoti", 2018 -b - 282.
4. Ozod Masharipov va O'tkir Abdullayev "Xorazmnoma" kitobi - T 2023. b - 211-213.
5. Tonariy Oydin. Jaloliddin Xorazmshoh va uning davlati. (Turkiy tildan Boboxon Muhammad Sharif tarjimai) T.: Sharq, 1999. b - 91.
6. G'ayrat Ziyoyev kurs ishi. Xorazmshohlar davlatida harbiy san'at 2025. b - 7.